

Улітку 1943 р. почалося визволення Червоною Армією Лівобережної України. Німці відступали, й О. Гончар зважився на втечу. Деякий час він переховувався у сестри. А вже запис від 25 вересня 1943 р. свідчить, що колишні в'язні-робітники, вийшовши із своїх схованок і згуртувавшись, пішли назустріч армії та потрапили в запасний полк. "Скільки страждань було – їм тепер кінець. Але попереду випробування!" – так описує Олесь Гончар повернення до лав Червоної Армії [10, с. 22]. Перевірки, допити, тиск на колишніх полонених, які не запламували своєї честі, але волею трагічних обставин тепер потрапили під пильний нагляд держави, – через усе це довелося пройти Олесю Гончару.

Після короткочасного навчання в запасному полку Олесь Гончар вливається у стрій бійців. Уже 30 жовтня 1943 р. він бере участь у форсуванні Дніпра, згодом – у визволенні Правобережної України. Воював О. Гончар у Румунії, Чехії, Австрії, Словаччині, Угорщині. В останній довелось після перемоги затриматися ще півроку. У цей час на сторінках записника О. Гончара з'явилися роздуми щодо впливу на нього війни. Він писав: "Усі роки, скільки себе пам'ятаю, я боровся, наче казковий титан, захищаючи фортецю, ім'я якої – я, чистота моєї душі. І ця фортеця весь час була атакована, оточена мерзенними і бридкими силами. Я захищався. Я боровся. ...Але скільки можна терпіти ці тортури? Є межа й моїм силам, адже маю я право коли-небудь відпочити, пустивши собі кулю в серце? Не звинувачуйте мене тоді ті, хто дивився на мою боротьбу з цікавістю, але при цьому не бажали мені допомогти. Я завжди був сам" [10, с. 53]. За таким одкровенням треба розуміти глибокий підтекст – розчарування, втрату ідеалів. Злодіяння вождів і систем, падіння моралі індивіда і цілих націй, руїна випалювали душу молодому солдату. І все ж це не було занепадництвом, а тільки свідченням смертельної втоми, останньої межі. Сили й опертя шукає письменник у Бога. Незважаючи на всю радянську антирелігійну пропаганду, Бог, а не комуністичні ідеали, є провідною силою автора "Щоденника". Саме Господу й Божій Матері неодноразово завдячував Олесь Гончар за те, що зберегли йому життя й дали можливість знову повернутися на Батьківщину. 22 листопада 1945 р. ешелон, що прибув з Угорщини, перетнув кордон України.

Після війни Олесь Гончар поселився у Дніпропетровську у сестри. З метою продовження навчання в університеті поїхав до Харкова. Однак не залишився там. Згодом пояснював це так: "Усе тут краяло серце, пригнічувало, викликало болісні спогади" [9, с. 230]. О. Гончар перевівся у Дніпропетровський університет, де у 1946 р. захистив з відзнакою дипломну роботу, а його залишили працювати асистентом кафедри історії української літератури. Улітку того ж року його запросили в аспірантуру Інституту літератури імені Тараса Шевченка АН УРСР в Київ, куди він і

переїхав жити у лютому 1947 р. На той час у журналі "Вітчизна" вже було надруковано перший післявоєнний твір Олесь Гончара – новелу "Модри Камень". Саме цю новелу незабаром піддали гострій критиці. Обласна нарада письменників і творчої молоді, а згодом і газета "Радянська Україна" звинувачували автора в націоналізмі, зраді лише за те, що в творі йшлося про кохання між радянським солдатом і дівчиною-словачкою, тобто іноземкою [9, с. 233]. І це незважаючи на те, що із середини 1946 р. О. Гончар уже був членом Спілки радянських письменників України. Ситуація з новелою "Модри Камень" відбивала загальне політичне становище в державі. Адже в цей час розгорнулася масова кампанія проти української інтелігенції, відома за ім'ям її головного виконавця, голови відділу агітації й пропаганди ЦК ВКП(б) А. Жданова як "ждановщина". Вона ставила за мету виключити із інтелектуального життя будь-які прояви "ворожого буржуазно-націоналістичної ідеології". Новела Олесь Гончара стала однією з мішеней цієї кампанії. Усе ж автор вистояв, захистив свою позицію. В повоєнний період це був справжній виклик радянській системі. "Виходжу у світ з тавром на лобі", – занотував письменник 2 вересня 1946 р. [11, с. 122].

Отже, період другої світової війни й перший повоєнний рік стали визначальними у становленні громадсько-політичних поглядів Олесь Гончара. Підтвердженням цьому є щоденникові записи 1942–1945 рр., які свідчать про вільне, не обтяжене догмами радянської системи, осмислення дійсності, у тому числі й політичної. Багато років по тому, уже в 90-х рр. ХХ ст. письменник сам сказав про себе: "Ніколи більше я не був таким вільним, як на війні". Однак при цьому не треба забувати, що саме на фронті він вступив до лав комуністичної партії. З цього часу й до 1990 р., коли О. Гончар написав заяву про вихід із КПРС, він жив у внутрішній боротьбі із собою, сповнений муками роздвоєння, але змушений миритися з цим задля того, щоб вижити і працювати на благо України.

1. *Бабішкін О.* Олесь Гончар. Творчий шлях. – К., 1968; 2. *Галіч В.* Олесь Гончар – журналіст, публіцист, редактор: еволюція творчої майстерності. – К., 2004; 3. *Гончар О.* Вірний помічник партії // Вітчизна. – 1948. – № 10; 4. *Гончар О.* Два трактористи // Розгорнутим фронтом. – 1933. – 4 жовт.; 5. *Гончар О.* Демон з педінституту // Ленінська зміна. – 1938. – 14 лют.; 6. *Гончар О.* Дочка комсомолу // Ленінська зміна. – 1938. – 28 трав.; 7. *Гончар О.* Зазнайки і хвальки // Ленінська зміна. – 1937. – 1 берез.; 8. *Гончар О.* Невигадана новела життя // Катарсис. – К., 2000; 9. *Гончар О.* Письменницькі роздуми. – К., 1980; 10. *Гончар О.* Щоденники : У 3 т. – К., 2002. – Т. 1; 11. *Гончар О.* Щоденники : У 3 т. – К., 2003. – Т. 2; 12. *Зобенко М.* Українське небо Олесь Гончара: Есе, студії, полеміка. – Л., 2003; 13. *Килимник О.* Олесь Гончар. – К., 1966; 14. *Коваль В.* "Собор" і навколо нього. – К., 1989; 15. *Малиновська М.* Олесь Гончар. – К., 1971; 16. *Неділько В.* Вивчення творчості Олесь Гончара. – К., 1987; 17. *Погрібний А.* Олесь Гончар. Нарис творчості. – К., 1987; 18. *Семенчук І.* Олесь Гончар. – К., 1978; 19. Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва (ЦДАМЛМ). – Ф. 34, оп. 1, спр. 23.

Надійшла до редколегії 12.01.06

Ю. Сорока, канд. іст. наук

БОРТЬБА РАДЯНСЬКОГО ТОТАЛІТАРНОГО РЕЖИМУ ПРОТИ НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНОГО РУХУ В ЗАХІДНИХ ОБЛАСТЯХ УКРАЇНИ: 1940–1950-ТІ РОКИ

Розглянуто трагічні наслідки придушення радянською владою національно-визвольного руху в західних областях України.

The article deals with tragic consequences of the abolition of national-liberation movement at Ukraine's western regions made by Soviet power.

За роки незалежності української держави науковці отримали можливість розробляти проблеми, пов'язані з національно-визвольним рухом українського народу в роки другої світової війни та в післявоєнний період. Серед праць, присвячених зазначеній проблемі, заслуговують на увагу дослідження В. Кучера [6], О. Лисенко та І. Патриляка [8], С. Макарчука [6]. Ролі УПА у боротьбі за державну незалежність і соборність України присвя-

чено окремих випуск серійного видання "Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність", підготовлений ученими Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України [18] та ін. Разом з тим питанням трагічних наслідків придушення радянським тоталітарним режимом національно-визвольного руху на західно-українських землях у післявоєнний період приділено ще недостатню увагу.

© Ю. Сорока, 2007

Після вступу Червоної армії на західноукраїнські землі українське націоналістичне підпілля та підрозділи ОУН – УПА стали основною перешкодою відновлення радянського режиму в цьому регіоні. Національно-визвольний рух мав значні соціальні корені і широку підтримку всіх верств населення. Саме тому діяльність ОУН й УПА серйозно турбувала ЦК ВКП(б), НКДБ та НКВС ще задовго до вступу Червоної армії в західний регіон України. Вивченням, аналізом діяльності ОУН обох напрямів весь час займалася в 1943–1944 рр. законспірована агентура НКВС і НКВД, партизанські загони і групи, яким доручалося не тільки вести збройну боротьбу з ними, а й нагромаджувати і передавати інформативний матеріал про діяльність, чисельність, структуру, місцезнаходження українських повстанських загонів, їх зв'язки з місцевим населенням. На початку 1944 р. партійне і радянське керівництво СРСР і УРСР володіло достатньою інформацією про боротьбу ОУН – УПА проти німецьких окупантів і про те, що УПА й ОУН користувалися всенародними симпатіями і підтримкою. Тому вже в першому зверненні Президії Верховної Ради УРСР та Ради народних комісарів УРСР до учасників збройних формувань українських націоналістів, спрямованому на заохочення виходу їх з підпілля, було зауважено використано елемент певного визнання боротьби повстанців проти німецьких окупантів.

Разом з тим, керівництво УРСР на початковому етапі в певній мірі недооцінювало сили опору ОУН й УПА, про що свідчить доповідна М. Хрущова Й. Сталіну від 17 січня 1944 р. про становище у звільнених від гітлерівців районах Ровенщини: "Ми знали через свої партизанські загони, що в лісах району Сарни є партизанські загони бандерівців і бульбівців... Бандерівці і бульбівці розповсюджували серед народу чутки про те, що їх формування дуже великі, що вони нараховують декілька тисяч і т. д. Насправді ж, коли прийшла Червона Армія й очистила від німецьких окупантів цю територію, великих українських з'єднань не було виявлено, а ті, що там були, зараз розсіялися. У нас є дані, що вони отримали директиву закласти склади зброї і боеприпасів в лісах, а самим розсіятися по селах і лісах і чекати, коли Червона Армія піде далі на Захід і в тилу не залишиться військ, і тоді розпочати діяти на тилах і на комунікаціях наших військ. Пізніше з цього питання зберемо ґрунтовніший матеріал, і я додатково пришлю Вам інформацію" [11].

В інформації Й. Сталіну від 6 березня 1944 р. М. Хрущов уже зазначав: "Як встановлено органами НКДБ і НКВС, на території Ровенської, Волинської і Тернопільської обл. існують й активно діють озброєні банди українських націоналістів-бандерівців, об'єднані в так звану Українську Повстанську Армію (УПА). Чисельність цих банд коливається в межах 30–500 і більше осіб, озброєних автоматами, кулеметами, мінометами і в деяких випадках гарматами". На цей час у Ровенській і Волинській обл. органи НКДБ – НКВС виявили поки що 34 такі групи. Загальне керівництво ними здійснював Микола Лебідь, а військове – Клим Савур (Роман Клячківський).

Крім українців із західних областей УРСР, в УПА є як її учасники українці зі східних областей, а також особи інших національностей" [10], зазначалося далі в інформації.

Виклавши досить детально діяльність загонів УПА в різних місцевостях і програму ОУН, розроблену III надзвичайним збором, М. Хрущов доповідав про заходи, які вже проводилися в цих областях після вступу Червоної армії: направлено 1200 працівників для роботи в районних органах влади, дві бригади військ НКВС, організовано агентурну мережу для розкладницької роботи в загонах УПА, скрізь розповсюджено звернення

українського уряду до учасників збройних формувань українських націоналістів.

Однак таких заходів для повної ліквідації боївки, на думку М. Хрущова, було недостатньо, тому він настійливо рекомендує: провести загальну мобілізацію всього чоловічого населення призовного віку, створити загони НКВС для несення гарнізонної служби, додатково виділити ще п'ять бригад внутрішніх військ у повному боекомплекті і спорядженні, озброїти вогнепальною зброєю весь обласний і районний актив, для чого необхідно було виділити 3 тис. револьверів і 3 тис. автоматів. Пропонувалося сім'ї активних учасників ОУН, УПА й УНР виселяти у віддалені райони СРСР.

Пропозиції М. Хрущова були оперативно деталізовані в постанові Державного комітету оборони СРСР про спеціальні заходи щодо західних областей України [10].

Даними рішеннями були визначені основні риси, напрями, форми і методи боротьби радянського режиму проти національно-визвольного руху в західних областях України в 1944–1950-х рр.

Для збройної боротьби проти ОУН – УПА вже у квітні-березні 1944 р. у західноукраїнський регіон було стягнуто величезну кількість внутрішніх військ і спеціальних підрозділів. Із числа перевірених і відібраних НКВС партизанів Волинської і Ровенської обл. було сформовано 30 загонів по 100 чол. у кожному. Ці загони розміщувалися у районних центрах та інших населених пунктах, де повстанський рух був наймасовіший та найорганізованіший. Крім цього, у Волинській обл. було розміщено одну дивізію НКВС, три полки та одну бригаду, загальною кількістю 5285 осіб. У Ровенській обл.: одну дивізію та чотири бригади, загальною кількістю 8754 особи.

Згодом у Львівську обл. було направлено чотири бригади та один кавалерійський полк із загальною кількістю 6525 чол. У Тернопільській обл. було сконцентровано: три бригади чисельністю 3057 чол. У Станіславській обл. – бригада чисельністю 1328 осіб, у Чернівецькій обл. – дві бригади чисельністю понад 1300 солдатів й офіцерів.

Усього в західному регіоні було дислоковано 26304 солдати й офіцери. Додатково у Волинську і Ровенську обл. пізніше було перекинута ще дві дивізії чисельністю 2278 і 2958 чол. На боротьбу з УПА було задіяно 22 танки, п'ять бронепоездів з особовим складом у 7700 солдатів та офіцерів [1, с. 177].

Весною-літом 1944 р. для боротьби з УПА дедалі більше залучали загони радянських партизан. За рішенням ЦК КП(б)У партизанське з'єднання С. Маликова загальною кількістю 4460 чол. було направлено у Львівську і Тернопільську обл. З партизанського з'єднання О. Федорова на боротьбу з УПА було виділено і направлено два загони у кількості по 500 чол. кожен у Станіславську і Дрогобицьку обл. На боротьбу з УПА були спрямовані партизанські загони В. Бегми (2600 чол.), Н. Таратуті (780 чол.), І. Шитова (780 чол.).

За рішенням ЦК КП(б)У 17 серпня 1944 р. 1-у партизанську дивізію імені Ковпака було передано у повному складі і з усією зброєю і спорядженням у розпорядження Народного комісаріату внутрішніх справ УРСР для ліквідації "німецько-українських націоналістичних банд". Загальна чисельність дивізії становила 1635 чол. За інформацією від 9 жовтня 1944 р. за вересень партизанами було убито 98 і взято в полон 262 оунівця, а в перших числах жовтня – полонено ще 98 чол. [2, с. 260].

У ході збройних бойових дій проти загонів УПА органи НКВС і НКДБ повсюди залучали військові підрозділи з наявною у них бронетехнікою й авіацією. Так, 31 березня 1944 р. для ліквідації загону УПА чисельністю до 150 осіб у районі оз. Безімінного (63 км на захід від

м. Сарни) було направлено армійський винищувальний загін за підтримки групи літаків-бомбардувальників.

На протязі лютого, березня і першої половини квітня 1944 р. було проведено 52 спільні операції проти УПА і підпілля ОУН. 1 травня 1944 р. командувачеві 1-м Українським фронтом маршалу Г. Жукову було направлено повідомлення про наслідки операції у Кременецьких лісах Ровенської обл. Вона проводилася протягом семи діб, в окремих місцях бої тривали по 8–10 год. [1, с. 261].

27 вересня 1944 р. ЦК ВКП(б) приймає постанову "Про недоліки в політичній роботі серед населення західних областей УРСР", у якій вказує на слабку роботу місцевих партійних органів з викриття "ворожої для народу діяльності українських буржуазних націоналістів", а перед НКВС – НКДБ ставить завдання остаточної ліквідації національно-визвольного руху будь-якими методами.

На виконання постанови ЦК ВКП(б) нарком внутрішніх справ СРСР Л. Берія і нарком державної безпеки А. Меркулов видали спільний наказ від 9 жовтня 1944 р. "Про заходи з посилення боротьби з оунівським підпіллям і ліквідації збройних банд ОУН в західних областях Української УРСР", за яким додатково виділялися і відправлялися в регіон військові підрозділи внутрішніх військ, чисельно збільшувалися районні відділи НКВС і НКДБ, розширювалася агентурно-оперативна робота, посилювалися репресивні заходи щодо членів сімей активних учасників оунівських організацій – як арештованих чи вбитих, так і проти тих, хто ще знаходився на нелегальному становищі.

Результати масштабного поширення репресивних прийомів і заходів, копіювання бездумних форм і методів політичної і господарської діяльності призводили до постійного ігнорування звичаєвих норм, законів, до загострення міжнаціональних стосунків.

Так, ранком 22 жовтня 1944 р. для фізичного знищення оунівського підпілля і виселення сімей активних учасників УПА у с. Кривеньке Пробіжнянського р-ну Тернопільської обл. прибули бійці військ НКВД у кількості до 60 чол., на чолі з майором Полянським і представником УНКВС мол. лейтенантом Молдавановим, однак "банди" в селі не виявили.

Перебуваючи в нетверезому стані, офіцери і солдати розстріляли 10 ні в чому не повинних селян у віці від 60 до 80 років і спалили 45 селянських хат з усіма присадибними будівлями. Із 45 спалених садиб більше 20 були хатніми помістями членів родин, призваних у Червону армію.

29 листопада 1944 р. Волинський обком КП(б)У інформував ЦК про факти порушення радянських законів і неправомірного ставлення до місцевого населення: "Деякі партійні і радянські працівники й особливо працівники органів НКВС і НКВД грубо порушують радянські закони" [12].

Політична доцільність, відсутність правового контролю і нагляду, всюдозволеність, п'янство і низькі моральні якості сприяли скоєнню працівниками карних органів зловживань і злочинів. Ці та інші фактори призводили до утвердження на західноукраїнських землях політичного терору, попирання будь-яких прав місцевого населення.

Користуючись політичним становищем, значною перевагою у військовій силі радянські партійні і спеціальні каральні органи вже у 1944 р. зуміли завдати дуже відчутних ударів оунівському підпіллю.

Якщо весною-літом збройне протистояння між органами НКВС і збройними формуваннями УПА точилися в основному в північних районах західного регіону, то протягом кінця літа-осені бойові дії перекинулися на Галичину і лісові масиви Карпат. У грудні 1944 р. велика каральна акція частин НКВС охопила південь Волині. Вістря її було спрямоване не лише проти УПА,

але й проти оунівського підпілля. У цих боях загинула значна частина командного складу повстанців та провідних діячів націоналістичного підпілля.

За даними НКВС – НКДБ наслідки каральних операцій у західних областях України з лютого по 31 грудня 1944 р. були такі [13].

Області	Проведено операцій	Убито осіб	Захоплено у полон	Виселено	
				сімей	осіб
Львівська	1690	12713	10471	1155	3165
Ровенська	1792	15988	15680	1154	3212
Станіславська	831	10499	9867	222	586
Дрогобицька	349	1972	2720	460	1285
Тернопільська	683	11057	5967	498	1249
Волинська	993	4219	4893	1178	3582
Чернівецька	157	957	789	77	241
Усього	6495	57405	50387	4744	13320

10 січня 1945 р. ЦК КП(б)У ухвалив постанову "Про посилення боротьби з українсько-німецькими націоналістами в західних областях України" і визначив термін 15 березня 1945 р. як остаточну дату їх ліквідації. Самою назвою постанови на учасників визвольного руху вперше було накладено ідеологічне тавро абсурдного змісту – "українсько-німецькі націоналісти" [13]. Постановою були деталізовані форми й методи боротьби проти УПА й активістів націоналістичного підпілля.

Іншою постановою від 22 січня 1945 р. ЦК зобов'язав обкоми КП(б)У західних областей кожні 10 днів, починаючи з 25 січня, подавати звіти про хід боротьби з оунівським підпіллям. З лютого 1945 р. політбюро ЦК КП(б)У направило текст закритого листа секретарям обкомів і райкомів КП(б), начальникам обласних управлінь НКВС і НКДБ західних областей УРСР, у якому вимагалось мобілізувати всі сили на виконання його рішення від 10 січня 1945 р. і було попереджено керівників усіх органів про персональну відповідальність за проведену роботу.

Рішення і постанови ЦК КП(б)У дублювалися аналогічними численними розпорядженнями і наказами на місцях, які в більшості своїй виходили за межі навіть радянської законності.

Повсюди застосовувався і практично схвалювався радянськими органами такий метод залякування селян, запідозрених у зв'язках з підпіллям ОУН, як спалення хат і садиб. На нараді 16 січня 1945 р. у Львові, за участю М. Хрущова, про паління селянських садиб у боротьбі з УПА говорилося як про повсякденний засіб: "Спалили хутір, чотири хати, у яких піймали зв'язкових і штабного, не допомагає" – відверто говорив секретар Журавнівського райкому партії Обушний [2].

Важливою умовою для придушення українського підпілля радянські органи вважали створення "істребительных батальйонів", які в народі називалися "стрибками". Цей засіб залучення місцевого населення для співпраці з радянськими органами було започатковано ще в 1944 р. на Волині. Оскільки місцеве українське населення не дуже охоче вступало у винищувальні заходи, радянські органи, користуючись і негласно підтримуючи національну ворожнечу між поляками та українцями, сприяли залученню у формування цих підрозділів осіб польської національності. Так, на кінець 1944 р. частка поляків серед особового складу винищувальних батальйонів на Волині сягала 80 %. Значно вищою була частка поляків у цих батальйонах і в Тернопільській обл. На 1 січня 1945 р. там нараховувалося 4232 особи. З них росіян – 248, українців – 1530, поляків – 2910, інших 144 особи.

З метою залучення більшої кількості представників місцевого населення до винищувальних загонів, влада надавала їм усякі пільги: звільнення від виконання трудових повинностей, від мобілізації у промислове будів-

ництво, виділення промислових товарів за нижчими цінами. Пізніше бійці винищувальних загонів звільнялися від призову до армії, їхні родини звільнялися від податків і т. д. Такі заходи сприяли кількісному зростанню особового складу винищувальних батальйонів. У лютому 1945 р. у їх складі нараховувалося майже 50 тис. осіб.

Однак після закінчення німецько-радянської війни багато "стрибків", які до того опинилися у винищувальних батальйонах задля уникнення відправки на фронт, почали покидати їх ряди. На той час широкого розмаху набрало переселення поляків із західноукраїнських земель, тому особовий склад загонів значно порідшав за рахунок осіб польської національності. Значна частина бійців загинула або була поранена в боях із загонами ОУН – УПА. Станом на березень 1947 р. винищувальних батальйонів нараховувалося: у Волинській обл. – 335, з особовим складом кількістю 4302 чол., у Дрогобицькій обл., відповідно – 107 (3976), Ровенській – 247 (5823), Станіславській – 267 (4873), Тернопільській – 291 (5923), Львівській – 215 (3976) і в Чернівецькій обл. – 227 (3336) [15].

Непросто життя західноукраїнського населення ускладнювали адекватні терористичні заходи ОУН – УПА. У настанові для оунівської Служби безпеки, датованої жовтнем 1944 р., пропонувалося: "Тотальна боротьба (фронт: НКДБ, НКВД, радянські люди, адміністратори).

Не допустити, щоб радянські люди шлялися по селах в малих групах (іти на піймання, роботи засідки за селом на страх, коли іде більший відділ, на ліквідацію, як іде малий відділ).

Ціль: унеможливити вербовку агентів і контактів з ними та давання їм інструкцій... Застосовувати індивідуальний терор. Приміняти привселюдне вішання. Проводити прилюдні мітинги, на яких виголошувати промови на тему агентурної роботи і співпраці. По такій промові повісити одного сексота. Це засоби проти масовості вербовки агентів через НКДБ.

Засада боротьби – створити хінський (китайський) мур село – місто. Повести акцію, щоб дядьки не їздили часто до міста (карати – вибивати вікна, рекувізувати корови, свині, збіжжя).

Слід звернути увагу на: 1. Млинарів. 2. Священиків (інструкція НКДБ радить рекрутувати агентів між греко-католицькими і латинськими священиками). 3. Кооператори (постійний зв'язок з містом). 4. Адміністративні урядники в селі (голови сільрад, секретарі). 5. Учителі народних шкіл, директори (головно східняки – певні агенти). 6. Совети, які перебувають на селах (евакуйовані, полонені). 7. Годинників, швеці, кравці, фризери (перукарі) і т. д. 8. Більшовицькі урядники, які мешкають на селі, а їздять до праці на райони (заборонити приїжджати до села). 9. Лісоруби, охорона їх, як осередок агентурної роботи" [17].

Такі жорстокі методи боротьби, за задумом авторів інструкції, мали виключити можливість масового вербування агентів і донощиків НКВС серед місцевого населення, а також тримати у постійному нервовому напруженні та страху всі органи радянської влади. На думку дослідників О. Лисенка й І. Патриляка логічно припустити, що практиковані раніше методи ідеологічної обробки та переконання населення не були достатньо ефективними в умовах тотального радянського терору, тому есбістам ОУН доводилося вдаватися до адекватних терористичних методів, що вкрай морально і фізично виснажували життя західноукраїнських селян [8, с. 29].

За офіційними радянськими даними в 1944–1945 рр. від сил ОУН – УПА загинуло не менше 30 тис. чол., з них майже 4 тис. представників органів влади. Крім того, збройними силами ОУН проводилися рейди та набіги на постійні війська НКВС, районні центри, склади, залізничні станції тощо.

Для дискредитації УПА радянські органи безпеки створювали і використовували так звані групи спеціального призначення НКВС – МДБ, що діяли під виглядом національних формувань – окремих загонів УПА, а потім бійков СБ ОУН (служби безпеки ОУН) – протягом 1944–1953 рр.

Перед провокативно-розвідувальними групами ставилися завдання: проведення широкої агентурної роботи з виявлення провідників ОУН та УПА, їх фізичного знищення, проникнення у структури центрального проводу ОУН, включно із закордоном, організація політичних провокацій та вбивств мирного населення від імені оунівців з метою широкої компрометації їх перед населенням, нацькування різних національних та соціальних груп населення одна на одну тощо.

Контингент таких груп складався з оперативних працівників НКВС – НКВД, колишніх членів загонів ОУН – УПА, які з повинною з'явилися в органи радянської влади.

У липні 1945 р. нарком внутрішніх справ УРСР В. Рясний доповідав наркомуну внутрішніх справ СРСР Л. Беріє: "У Ровенській та Волинській обл. до складу спеціальних груп вплилися також колишні партизани-ковпаківці, добре обізнані з місцевими умовами, які мали великий досвід боротьби з оунівським бандитизмом. За своїм зовнішнім виглядом й озброєнням, знанням місцевих побутових особливостей, мови і конспіративним способом дій особливий склад спеціальних груп нічим не відрізняється від бандитів УПА... До складу кожної спецгрупи входить від 3-х до 50-ти і більше осіб. Станом на 20 червня 1945 р. усього в західних областях України діє 156 спецгруп із загальною кількістю учасників у них 1783 особи".

При виконанні завдань спецгрупи під виглядом національних формувань ОУН використовували найрізноманітніші каральні методи: грабунки, підпали житла, викрадення із сіл людей, які стоять на обліку в райвідділах НКВС, засідки, допити та вбивства.

За повідомленням того ж В. Рясного у першому півріччі 1945 р. спецзагонами було знищено 1980 осіб, з них членів ОУН – 22; захоплено живими оунівців – 93, ухильників від служби в Червоній армії – 639, "бандитів" – 1142, "бандопосібників" – 211. Усього – 2013 осіб [1, с. 460–464].

Провокативна діяльність органів НКВС і МДБ надзвичайно ускладнювала і так напружену криміногенну ситуацію в регіоні: місцевим жителям важко було розібратися і з'ясувати – хто ж чинить убивства та пограбування.

Широкомасштабні акції залякування і погроз змушували населення співпрацювати з органами влади, а НКВС і НКДБ активно розширювати свою агентурну структуру. На 1 липня 1945 р. на обліку НКВС західних областей перебували 175 резидентів, 1196 агентів і 9843 інформатори. Ще ширшою була агентура НКДБ. Лише у Станіславській обл. в липні 1946 р. вона складалася з 405 осіб [19, с. 80].

27 листопада 1945 р. ЦК КП(б) приймає спеціальну постанову "Про додаткові заходи боротьби з українсько-німецькими націоналістами в західних областях УРСР", у якій з метою збереження агентурних кадрів і дезорганізації повстанського руху рекомендовано каральним органам, першим секретарям обкомів і райкомів широко застосовувати практику виклику працівниками органів НКВС і НКДБ великої кількості жителів населених пунктів (до 50 чол. і більше) і на протязі кількох днів проводити з кожним із них вербувальну агентурну роботу.

Рекомендувалося також: організацію спеціальних виїздів районних працівників з ночівлею у селі під прикриттям засад; завезення в сільські магазини різного асортименту товарів, які вкрай необхідні повстанцям (зимовий одяг, взуття, мануфактура та ін.); у багатьох випадках створювати видимість вимушених зупинок на дорогах і в селах транспорту, завантаженого продовольчими товарами і медикаментами. Настійливо рекомендувалося протягом грудня місяця провести ретельну чистку населених пунктів

від оунівських елементів у радіусі не менше 15 км від промислових об'єктів і на відстані не менше 10 км від зони залізниць і шосейних доріг. З цією метою була дана вказівка провести перевірку всіх жителів, запідозрених у зв'язках з оунівським підпіллям арештовувати, а їх сім'ї вивезти у віддаленні райони СРСР. Усі особи, які поселилися у зазначених населених пунктах після приходу сюди Червоної армії негайно переселити за межі 10–15-кілометрової зони. Серед залишеного населення терміново провести паспортизацію [16].

У таких умовах протистояння українське збройне підпілля з тактичних міркувань і з метою власного захисту змушене було перейти до розсередження сил на боївки по кілька осіб.

Зміна тактики УПА, розсередження загонів на малі боївки, активні дії військ та органів НКВС – НКДБ, масові репресії акції призвели до численних людських втрат оунівського підпілля. За радянськими інформативними матеріалами "результати боротьби з бандитизмом" у західних областях Української РСР за період з лютого 1944 р. по 1 січня 1946 р. характеризуються такими даними [1, с. 181]:

Проведено чекістсько-військових операцій	39773
Убито бандитів	103313
Затримано бандитів	110785
Арештовано учасників ОУН	8370
Арештовано активних повстанців	15959
З'явилося з повинною	50058
Затримано дезертирів	13704
Затримано уклоністів	83284
З'явилося з повинною дезертирів	58488
Усього	443960

Оскільки український повстанський рух уже до кінця 1945 р. зазнав найбільших людських втрат, кількість жертв наступних років була меншою. У 1946 р. за радянськими даними, було вбито 10774 бійців УПА, арештовано 9541, вийшло з повинною 6120 осіб. У 1947 р. каральні органи знищили 3 тис. та арештували майже 5 тис. осіб [7, с. 87].

З початком масової колективізації на західноукраїнських землях у 1948–1949 рр., повсюдного виселення селян із хуторів і віддалених поселень радянські органи намагалися не тільки остаточно підірвати соціальну базу загонів

ОУН – УПА, а й позбавити їх можливості поповнення провіантом, одягом, медикаментами. Арешти значної частини керівників ОУН ослабили політичний вплив, а фізичне знищення багатьох керівників УПА ослабили й військові можливості повстанців, розладнали координацію бойових дій. Окремі загони УПА були витіснені на територію сусідніх країн – Польщі, Чехословаччини.

Незважаючи на це, озброєні виступи відділів УПА тривали ще до середини 50-х рр. XX ст. У доповідній записці Волинського обкому партії ЦК Компартії України ще 20 жовтня 1955 р. зазначалося, що внаслідок ліквідації 2 жовтня озброєної групи "Рясного" "Територія Колківського, Маневецького, Голобського, Рожищенського р-нів Волинської обл. і Рафалівського та Степанського р-нів Ровенської обл. очищена від збройного бандитизму" [14].

Радянському режиму довелося більше ніж десять років боротися проти українського збройного опору. Загальні втрати військ НКВС склали 30,7 тис. убитими. Крім того, від рук УПА загинуло 30 тис. провокаторів і так званих "сексотів". За даними українських істориків втрати підпілля за період протистояння становили 153,3 тисячі осіб. За вироками судів було ув'язнено 87756 "бандитів". І все ж остаточно встановлення людських втрат ОУН – УПА залишається невирішеною громадською, науковою й політичною проблемою і сьогодні.

1. Білас І.Г. Репресивно-каральна система в Україні 1917–1953: Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз: У 2 кн. – К., 1994. – Кн. 1. 2. Державний архів Львівської області. – Ф. 5001, оп. 6, спр. 26, арк. 23. 3. Історія Українського війська. – К., 1991. 4. Киричук Ю. Нариси історії українського національно-визвольного руху 40–50-х років XX ст. – Л., 2000. 5. Кульчицький С. Демографічні втрати України в XX столітті // Дзеркало тижня. – 2004. – 2 жовт. 6. Кучер В. ОУН – УПА в боротьбі за незалежність України. – К., 1997. 7. Макаруч С. Радянські методи боротьби з ОУН і УПА (за матеріалами 1944–1945 рр. з Дрогобицької та Львівської областей) // Дрогобицький краєзнавчий збірник. Спецвип. – Дрогобич, 2002. 8. Матеріали та документи Служби безпеки ОУН(Б) у 1940-х рр. / О.Є. Лисенко та І.К. Патриляк. – К., 2003. – С. 29. 9. ЦДАГОУ. – Ф. 1, оп. 23, спр. 29, арк. 74–76. 10. ЦДАГОУ. – Ф. 1, оп. 703, спр. 703, арк. 20–22, 136. 11. ЦДАГОУ. – Ф. 1, оп. 23, спр. 937, арк. 4. 12. ЦДАГОУ. – Ф. 1, оп. 23, спр. 1362, 36–37; спр. 1390, арк. 1–3. 13. ЦДАГОУ. – Ф. 1, оп. 23, спр. 1674, арк. 2–11. 14. ЦДАГОУ. – Ф. 1, оп. 24, спр. 4081, арк. 9–11. 15. ЦДАГОУ. – Ф. 1, оп. 75, спр. 4, арк. 23; спр. 115, арк. 145. 16. ЦДАГОУ. – Ф. 1, оп. 190, спр. 30, арк. 272–274. 17. ЦДАВО. – Ф. 3833, оп. 1, спр. 229, арк. 37–40. 18. Українська Повстанська Армія у боротьбі проти тоталітарних режимів. – Л., 2004. 19. Ярош Б. Сторінки політичної історії західноукраїнських земель (30–50-ті рр. XX ст.) – Луцьк, 1999.

Надійшла до редколегії 23.01.06

І. Судак, асп.

ПОЛІТИЧНІ ДИСКУСІЇ ЩОДО ДЕРЖАВНОГО УСТРОЮ ОБ'ЄДНАНОЇ КАНАДИ (60-ТІ РОКИ ХІХ СТОЛІТТЯ)

Висвітлено особливості розгортання політичних дискусій стосовно державного устрою об'єднаної Канади. Закцентовано увагу на регіональних особливостях у Канаді.

The peculiarities of developing of political discussions about united Canada state order are uncovered in the article. Main accent is made on the regional features in Canada.

У другій половині ХІХ ст. в інтересах свого економічного розвитку колонії Британської Північної Америки поставили питання про тісніший зв'язок її регіонів, усуненні внутрішніх митних бар'єрів, захисті канадської промисловості, що зароджувалася, від зовнішньої конкуренції. Розширення та об'єднання внутрішнього ринку вимагало утворення нової політичної структури на місці розрізнених колоніальних провінцій, тобто об'єднання окремих регіонів у єдину державу. Однак це не могло відбутися автоматично. Політичні протиріччя в колоніях, міжнародні відносини, роль США і Великобританії значною мірою вплинули на цей процес.

Утворений улітку 1864 р. лідером Ліберальної партії Джорджем Брауном та його політичними противниками – консерваторами Джоном Макдональдом і Жаном Картьє канадський коаліційний уряд (Велика Коаліція

1864 р.) мав за мету утворити федеративний союз для всіх регіонів Британської Північної Америки та повинен був знайти шляхи вирішення конституційного питання внаслідок утворення федерації, що означало вихід із конституційної кризи в країні [4, р. 367–374].

У липні 1864 р. сформований за ініціативи Брауна парламентський комітет склав доповідь щодо існування "настроїв на користь утворення федеративної системи, яка може бути застосована до однієї Канади чи до всіх провінцій Британської Північної Америки" [8, р. 72].

Нова урядова комбінація стала можливою завдяки прийняттю Джорджем Брауном рішення стосовно об'єднання сил зі своїми політичними противниками Джоном Макдональдом та Жаном Картьє, щоб вирішити проблеми, що існують, шляхом утворення федерації. Умліе керівництво Макдональдом найрізноманітнішими силами, які